

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

В.С. ДУХОВ

канд. екон. наук, доц.

Національний університет внутрішніх справ

УДК 338.2:351.746(477)

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

При розгляді системи економічної безпеки як найважливішої складової частини національної безпеки України звернена увага на головні проблеми її розвитку, особливо на використання для економічного захисту потенціалу приватних служб безпеки, упорядкування їх діяльності.

Якщо вперше поняття національної безпеки з'явилося століття тому, то сьогодні кожна держава формує і здійснює політику національної безпеки. Конституція України у п.1 ст.106 покладає на Президента України функцію забезпечення національної безпеки держави [1], а при Президентові України створено Раду національної безпеки і оборони України. Законом [2] визначені головні її функції щодо координації і контролю за діяльністю виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони як у мирному, так і воєнному або надзвичайному стані суспільства, а також внесення пропозицій Президентові щодо засад політики у сфері безпеки і оборони

Сьогодні на рівні Закону "Про основи національної безпеки України" визначена дефініція національної безпеки України як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, згідно з якою забезпечується стабільний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, попередження і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам [3]. Цим Законом також визначені основні загрози національним інтересам України, державна політика з національної безпеки, повноваження і функції суб'єктів національної безпеки.

Серед пріоритетних національних інтересів, зокрема, виділені: *створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження і зміцнення науково-технологічного по-*

тенціалу, затвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності [3, с.6] - те, що має надзвичайне значення для економічної безпеки країни.

Без реалізації вказаних інтересів неможливо вирішити інші політичні і соціальні пріоритети національної безпеки, як на національному, так і світовому рівнях. Тому, економічна безпека, як складова національної безпеки, є однією з визначальних передумов реалізації пріоритетних національних інтересів у зовнішньому і внутрішньому середовищах. Це дуже важлива передумова, так як сьогодні в системі світових відносин незалежно від постулатів, що задекларовані міжнародними документами, є два стандарти взаємин: один для слабких, інший - для міцних суб'єктів. Економічно безпечне внутрішнє національне середовище дає можливість забезпечити країні стабільний розвиток і поступ суспільства.

Розглядаючи економічну безпеку як складову підсистему безпеки національної, не можна не звернути увагу на розбіжності в об'єктах захисту. Об'єктами національної безпеки, і в українському, і в російському розумінні є людина, суспільство і держава [3; 4]. Теорія і практика забезпечення економічної безпеки визнає об'єктами захисту макроекономічну систему країни, державний сектор економіки, господарство регіону, первинну господарчу ланку (фірму, підприємство, установу, організацію) і домогосподарство. Тобто, об'єкти економічної безпеки відповідають окремим суб'єктам суспільства: суспільству в

цілому (українському народові), державі, органам місцевого самоврядування, юридичним та фізичним особам. Нам здається, що теорія і практика визначила об'єкти і суб'єкти економічної безпеки більш докладно в порівнянні з об'єктами і суб'єктами безпеки національної. Не має пояснення вилучення з об'єкту національної безпеки національного виробника на рівні юридичної особи. Світова економічна історія з високим рівнем наочності демонструє нам, що стабільний і достатньо безпечний економічний розвиток є притаманний тим країнам, де суспільство і держава приділяють належну увагу національному виробнику, захищають і включають його в систему національної безпеки на усіх рівнях.

Разом з тим, сьогодні сек'юритологія ще не має чітко визначення поняття і предмету економічної безпеки стосовно кожного з визначених об'єктів. Поняття економічної безпеки одного об'єкта розповсюджується на усі об'єкти економічної безпеки країни. Наприклад, В. Мунтіян у достатньо фундаментальному дослідженні проблеми економічної безпеки говорить: *"економічна безпека - це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам"* [5]. Але, на наш погляд, не можна економікою держави підміняти економіку суспільства, регіону, фірми і врешті - домогосподарства, а тому необхідно відрізнити і сутність економічної безпеки для кожного об'єкта та суб'єкта.

Якщо економічна безпека на національному рівні визначається станом і здатністю суспільства захищати власні національні економічні інтереси, то економічна безпека держави пов'язана із забезпеченням протидії усім чинникам, що перешкоджають досягненню макроекономічних цілей розвитку. Щодо регіональної економічної безпеки, то вона пов'язана як із захистом регіональних економічних інтересів, так і сполученням їх з інтересами національними. З цього й випливають особливості предмету економічної безпеки регіону. Економічна безпека фірми, підприємства визначається їх станом і здатністю протистояти чинникам, які обмежують або унеможливають виконання місії, зафіксованої статутом, чи іншим реєстраційним документом. Коли йдеться про економічну безпеку людини, то вона визначається станом і здатністю особи у відповідних соціально-політичних і економічних умовах захищати і реалізувати природне право на суспільно-визначений рівень та якість життя.

Система економічної безпеки суспільства формується як сукупність підсистем економічної безпеки визначених вище об'єктів. Кожна з них включає наступні елементи: об'єкти захисту; засоби захисту; нормативно-правову базу захисту; організаційні структури; механізми здійснення економічної безпеки (режими захисту).

Оцінка стану економічної безпеки в системі національної безпеки України потребує:

1. Формальної оцінки складу кожної підсистеми економічної безпеки визначених об'єктів із точки зору зба-

лансованості визначених елементів.

2. Оцінки стану кожної підсистеми економічної безпеки визначених об'єктів з точки зору функціональної ефективності.

Якщо порівнювати склад елементів кожної підсистеми захисту об'єктів економічної безпеки України в сучасних умовах, не можна не визначити, що в найбільшому ступені незбалансованість притаманна безпеці регіонів і первинних господарчих ланок - фірм, підприємств, установ і організацій. Наприклад, підсистема безпеки фізичної особи (її домогосподарства) має законодавчу нормативно-правову базу захисту, чітко визначений об'єкт, організацію і режим, які регулюються законами і родинним укладом, що не суперечить праву. Законодавство не тільки чітко визначає право людини на захист з боку держави, її судової і виконавчої влади, не тільки гарантує це право, але й визначає право на самозахист [1, ст.27; 6, ст.36-40, 42].

В підсистемі безпеки первинної господарчої ланки суспільства найбільш слабким ланцюгом є нормативно-правова база організації безпеки. Так, усі законодавчі акти тільки гарантують право підприємця на захист із боку держави [7, ст.2, 48-52, 54-57; 8, ст.11, 13, 15; 9, ст.3, 13, 27, 28, 30]. На відміну від фізичної особи, для юридичної особи не визначено право на здійснення самозахисту. Сьогодні практично кожна середня і велика фірма, підприємство, організація мають на основі ст.3 закону "Про підприємства в Україні" власні організаційні структури безпеки: служби безпеки, охорони, захисту інформації тощо. За оцінками фахівців тут зайнято до півмільйона працівників. Оскільки нема закону, що регулює приватну службу безпеки, діяльність цих структур іноді відбувається на рівні розбірок, а не закону. Не випадково, що СБ і МВС України виступають проти встановлення права володіння вогнепальною зброєю для приватних осіб і приватних служб безпеки: дати в руки вогнепальну зброю такої маси працівників, діяльність яких не впорядкована Законом - значить суттєво послабити суспільну безпеку.

Захист комерційної таємниці також не відрегульовано Законом, бо ст.30 Закону "Про підприємства в Україні" та статті 231, 232, 361, 362 Кримінального кодексу України і статті 505-508 Цивільного кодексу України не розв'язують усіх проблем охорони комерційної таємниці. Захист її також часто-густо ведеться на рівні розбірок. Не випадково, що в місцевих і господарчих судах, як правило, не розглядаються справи про захист комерційної таємниці.

Суттєвою вадою законодавчих актів, що захищають права суб'єктів господарчої діяльності, є суперечність окремих норм законів, що звужує, а підчас зводить нанівець їх захисні функції. Наприклад, припинення підприємницької діяльності повинне відбуватись на основі рішення суду [8, ст.11], однак ст.11 п.п.5) і 6) Закону України "Про державну податкову службу в Україні" фактично наділяє органи державної податкової служби правом

зупиняти підприємницьку діяльність шляхом вилучення документів або зупинкою фінансових операцій, які за рішенням податкових органів свідчать про порушення податкового законодавства [10]. Але, вина підприємця може бути доведена тільки судовою владою.

Аналогічна ситуація існує в сфері нормативно-правової бази здійснення економічної безпеки регіонів. Закон про місцеве самоврядування і місцеві органи самоврядування не визначають нормативно-правову базу економічної безпеки регіонів.

Таким чином, якщо розглядати складові системи економічної безпеки суспільства в цілому, то не можна не зауважити, що в найбільш повній мірі вона сформована на рівні держави. Не упорядковані системи економічної безпеки первинної господарчої ланки і на регіональному рівні. Є дві причини такої ситуації: перша - держава взагалі виступає організатором національної і економічної системи безпеки суспільства, а на початку транзитивного періоду України (переходу від соціалістичної до капіталістичної системи, якщо реальні речі називати власними іменами) організуюча роль держави значно зростає, і це зрозуміло. Друга причина - це менталітет наших законодавців, які вважали і досі вважають, що за все несе відповідальність держава. Але, як говориться "богови - богово, кесареви - кесарево", і кожен суб'єкт суспільства повинен нести свій власний тягар у забезпеченні національної та економічної безпеки. Українське суспільство дуже втрачає внаслідок того, що економічний потенціал регіонів, фірм, підприємств, установ і організацій недостатньо включений в забезпечення економічної безпеки, або цей потенціал використовується не раціонально. Внаслідок вказаних вище перекосів, в цілому економічна свобода в Україні є на дуже низькому рівні. Згідно з дослідженнями американського інституту "САТО" сумісно з канадським Інститутом Фрейзера та 50 експертними центрами, в усьому світі Україна зайняла 117 місце з 123-х за рівнем економічної свободи. Не може бути у суб'єкта господарчої діяльності свободи, якщо він не має права на самозахист.

Щодо другого рівня оцінки системи економічної безпеки Українського суспільства, то він визначається стабільністю та ефективністю її розвитку. Розглянемо деякі показники, що характеризують стан економічної безпеки окремих суб'єктів суспільства. Якщо людина, згідно з Конституцією України є найвищою соціальною цінністю (ст.3) і має право на досягній рівень життя (ст.48), то як з точки зору економічної безпеки змінилось її становище в транзитивному періоді? При радянській владі економіка УРСР, як і СРСР, служила не заради блага людини, а задачі перемоги комунізму в світовому масштабі. Тому тільки 32 відсотка ВВП складала товари особистого споживання та особисті послуги (1989 р. [11]), в той час коли в капіталістичних країнах цей показник більш чим в два рази був вищим. Ситуація не змінилась: сьогодні українська людина також не мо-

же реалізувати природне і конституційне право на нормальний, безпечний рівень та якість життя, оскільки в 1996 р. в складі ВВП вироблялось 37 відсотків товарів і послуг особистого споживання, у 2000 р. - 27 [12]. Якщо врахувати падіння виробництва ВВП за цей час на 50 % і шалене зростання диференціації доходів, то рівень та якість життя приблизно 9/10 населення суттєво погіршились, що віддзеркалює від'ємна демографічна ситуація: чисельність населення скоротилась на 4 млн. чоловік, середня очікувана тривалість життя при народженні - з 69,3 до 67,9 років [13], а в цілому йде інтенсивне руйнування генофонду українського народу. До речі, якщо в Постанові ВР України "Про концепцію національної безпеки України" серед пріоритетних національних інтересів йшлося про зміцнення генофонду українського народу, то Закон цю проблему знімає, хоча, як бачимо, об'єктивних підстав для цього нема.

З точки зору регіональної безпеки в Україні сьогодні існує небезпека розвитку суперечок у зв'язку з забезпеченням самодостатності одних регіонів за рахунок перерозподілу фінансових потоків з інших регіонів.

Велика кількість первинних ланок господарчої діяльності постійно перебуває у стані небезпеки, тому що вони є збитковими. Збитковий стан свідчить про те, що фірмі, підприємству, загрожує банкрутство, санація. Практично усі суб'єкти господарювання зловживають тіньовою економічною діяльністю, що також несе в собі небезпеку. Про це свідчить велика і стало зростаюча питома вага збиткових підприємств: 9,5 % - у 1992 р., 22,2 % - у 1995 р., 37,7 % - у 2000 р. і 38,8 % у 2003 році [12]. Постійна і значна кількість збиткових фірм при порівняно малій кількості банкрутств можлива тільки при умові задоволення фірмою власних потреб тіньовими доходами. Якщо в менталітеті менеджера правилом "доброго тону" є тіньова діяльність, говорити про економічну безпеку фірми, підприємства не доводиться.

Щодо економічної безпеки держави, то за деякими макроекономічними напрямками тут є позитивні зрушення. З 2000 р. здійснюється економічне зростання. Але, під цим явищем немає міцної економічної основи. Рівень інвестицій в економіку у другій половині 90-х рр. був за межовим значенням небезпеки зростання (13-14 % від ВВП, що не забезпечує навіть простого відтворення) і тільки у 2001 і 2002 рр. він став перевищувати 15 % і вийшов на домежовий показник небезпеки зростання [12]. Рівень та якість життя населення залишаються незадовільними, інфляція грошової одиниці наближається до межового рівня (10 %), коли треба вживати антиінфляційні заходи, політика зайнятості не розв'язала проблему безробіття (близько 5 млн. українців зайняті в тіньовій економіці, або шукають роботу за кордоном). Таким чином, економічна безпека держави не має під собою відповідного економічного фундаменту.

Отже, стан економічної безпеки українського суспільства залишається на недостатньому рівні. Головними

вадами та проблемами її подальшого розвитку є:

- незбалансованість прав та обов'язків із забезпечення економічної безпеки головних суб'єктів економічної діяльності та економічної безпеки: держави, регіону, юридичної та фізичної осіб. Держава перебрала на себе усі права і обов'язки забезпечення економічної безпеки, чим створила перекося в структурі економічної безпеки суспільства. Для вирішення проблеми економічної безпеки українського суспільства не використовується величезний потенціал регіонів та юридичних осіб;

- в нормативній базі не визначені сутність і предмет економічної безпеки суб'єктів господарювання різних рівнів, головним чином, регіону та фірми і підприємства;

- потребує законодавчого вирішення ціла низка організаційних проблем здійснення економічної безпеки: охоронної служби; регіональної безпеки; приватних служб безпеки; комерційної таємниці; взаємодії державних структур, що здійснюють економічну безпеку з приватними структурами, організації боротьби з економічною злочинністю, тощо;

- не вирішена проблема підготовки фахівців з економічної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. - К., 1996. -115 с.
2. Закон України "Про раду національної безпеки і оборони" // ВВР України. -1998. -№ 35.

3. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 р., № 964-IV // ВВР України. - 2003. -№ 39.

4. Коротков Э.М. Управление экономической безопасностью общества // Менеджмент в России и за рубежом. -2001. -№ 6.

5. Мунтян В.І. Економічна безпека України. -К.: КІВІЦ, 1999. -462 с.

6. Кримінальний кодекс України. -Х.: Одисей, 2001. -240 с.

7. Цивільний кодекс України. -Х.: Одисей, 2003. 432 с.

8. Закон України "Про підприємництво" від 07.02.1991 р., № 698-XII // ВВР України. -1991. -№ 14. - Ст.168.

9. Закон України "Про підприємства в Україні" від 27.03.1991 р., № 887-XII // ВВР України. -1991. -№ 24. - Ст.272.

10. Закон України "Про державну податкову службу в Україні" від 04.12.1990 р., № 509 // ВВР України. - 1991. -№ 6. -Ст.37.

11. Народное хозяйство Украинской ССР в 1989 г. - К.: Техника, 1990. -468 с.

12. Основні макроекономічні показники. -URL: webmaster@bank.Gov.ua.

13. -URL: www@ ukrstat.Gov. ua.

Надійшла до редколегії 20.10.2003

ДУХОВ В.Е. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

При рассмотрении системы экономической безопасности как важнейшей составной части национальной безопасности Украины обращено внимание на главные проблемы ее развития, в особенности на использование для экономической защиты потенциала частных служб безопасности, упорядочения их деятельности.

DUNOV V.E. THE ECONOMIC COMPONENT IN SYSTEM OF NATIONAL SAFETY OF UKRAINE

By consideration of system of economic safety as major component of national safety of Ukraine the attention to the main problems of its development, in particular on use for economic protection of potential of private security services, orderings of their activity is inverted.

УДК 338.23:328.185

**Є.В. КОВАЛЬОВ, докт. екон. наук, проф.,
Т.Є. НИКИФОРЕЦЬ**

Національний університет внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Досліджені причини, умови та наслідки існування корупції; запропоновано метод застосування організаційно-економічних заходів її протидії.

Суттєвою перешкодою на шляху економічного розвитку держав та загрозю їх економічній безпеці стає

поширення корупції в середовищі державних службовців. За різними оцінками тільки прямі збитки держав-